

LA PASSIÓ OBLIGADA

Mercè Company

Xàtiva, 10 d'abril 2003

El tema per al qual he estat convidada a parlar és el foment de la lectura. Abans d'entrar-hi, però, voldria aportar uns, diguem-ne, antecedents, per tal de situar el marc on, en acabat, situaré les meves conclusions sobre el tema.

Jo em declaro una persona absolutament atrapada per la passió per llegir. Aquesta passió em va atrapar a la infància i m'ha condicionat la vida. Perquè de jove vaig treballar en feines molt diverses, em vaig casar, vaig tenir dues nenes, vaig passar a ser vídua i gairebé simultàniament a ser àvia. Però el marc, el sentit de la meua vida, l'eix on ha giravoltat gairebé tot, és la literatura, és la passió per les històries. És una passió que vaig compartir amb el meu home, l'il·lustrador Agustí Asensio, també amb l'escriptor Francesc Sales, mestre i millor amic, i més tard, amb la filla gran. Ara tinc la sort d'haver-ho ampliat al gendre, també escriptor, i als companys i a la vegada amics, de la feina.

He de retornar a la infància per explicar-vos què em va suposar aquella addicció que ha tingut dites conseqüències. En aquella època — anys cinquanta— els llibres eren allà; uns de text, obligats, els altres, si volíem, llegíem, i si no, no passava res. Jo vaig iniciar-me com la majoria de la canalla del meu entorn amb tebeos, vides de nens sants i el que podia arreplegar. Cal tenir en compte que la mainada d'aquella generació ja sabia llegir i escriure força bé als set anys, per tant, sobre els vuit, nou, ja vaig ensopegar amb Stevenson, Karl May, Salgari, Julio Verne, Dickens i vaig quedar fascinada, però fascinada. Tan fascinada

que per a mi ja no existia res més en el món. Va coincidir que sota de casa hi havia un cinema i el meu pare era amic de l'acomodador i entràvem de franc; en ser tan a prop els pares em deixaven, als 8, 9 anys anar-hi sola els diumenges a la tarda. Jo hi baixava a les quatre fins que a les nou algú em venia a buscar. Atrapada per les històries dels llibres i per les històries de les pel·lícules no m'interessava res més. Vaig haver de començar a buscar-me amagatalls per poder llegir, llegir, llegir, ja que els pares volien que estudiés, estudiés, estudiés. M'amagava sota el llit amb un lot petit; m'amagava al replà de dalt de l'escala, sota terrat; m'amagava al vàter. A mesura que m'augmentava la passió, disminuïa el rendiment escolar. Vaig suspendre, no sé pas quantes assignatures de primer de batxillerat a causa de la novel·la *El Capitán Tormenta* d'en Salgari, perquè no veia l'hora de tornar a casa i saber com acabava. Amb onze anys la cosa es va complicar. Em va caure a les mans *Sinué, el egipcio* i vaig passar de cap a **la literatura**. Allà vaig descobrir *La montaña mágica*, de Thomas Mann, *Madame Bovary*, de Flaubert, *La buena tierra*, de Pearl S. Buck, *La perla*, d'Stinbeck, *Matar un ruiseñor*, de Harper Lee, *Colmillo Blanco*, de London, autors que compartia, sense cap escrúpol, amb els d'obres com *Los cinco*, *els Diez negritos* i, evidentment, *Mujercitas*, *Corazón*, *Ivanhoe*, *Los tres mosqueteros* i l'esplèndida *Beau Geste* o *L'heroína de Ford Henry*, sense renunciar a retornar una vegada i una altra al meu autor preferit, el que més em va marcar en aquella época per la lluita i les seves idees a favor dels indis: Karl May. A la vegada, en el cinema alternava entre en *Cantinflas*, *Lo que el viento se llevó*, *Casablanca*, *La violetera* i qualsevol de *Fellini*.

Val a dir que del que llegia o veia en les pel·lícules no entenia de la missa la meitat, però m'ho suggeria tot. Era un contrast violent el món que se m'obria davant els ulls a través de les lectures i de les pel·lícules, amb el món del qual em parlava el meu entorn. El pitjor eren les sentències dels adults: «no t'ho creguis, això només passa a

les novel·les», «bah, són pel·lícules, tot és mentida». I era pitjor, perquè el que jo veia, a l'alçada dels meus ja, onze, dotze anys, era que la mentida estava precisament en el món del meu dia a dia, un món petit i trist, un món estret i fosc, on res no era possible, on calia conformar-se amb el que hi havia. I el que hi havia era una postguerra, un pare que havia perdut la guerra i feina tenia per poder treballar, i on l'esperança de futur per a mi i per a la meva germana eren uns estudis que ens prepararessin per fer un bon casament.

No m'ho vaig creure. Anys després, ja amb perspectiva, em vaig adonar que, d'una manera purament intuïtiva, allò que entenem per fe o per creença interna la vaig posar íntegre, sense guardar-me cap roc a la faixa, en la literatura. Ni en Déu, ni en la pàtria: en la literatura.

A causa de la tensió que tot plegat em va provocar, a partir dels dotze anys vaig entrar en un període molt difícil amb els pares i els estudis. L'única cosa que tenia clara entremig de tanta confusió, era que de gran havia de ser molt culta, perquè, per a mi, l'únic camí que tenia per sortir-me d'aquella petitesa i d'aquella tristor era el coneixement, era la cultura; també volia, de gran, escriure històries per llibres i pel cinema.

Ha estat amb els anys que he pogut omplir de paraules com «ser culta» o «el camí era la cultura» el que en aquell moment jo em resumia a mi mateixa com: «he de saber, he de saber molt». La revelació que havia d'arribar a saber molt l'havia feta, evidentment, a través de les novel·les que llegia. Les pistes que trobava i que seguia com un gos perdiguer en van anar portant, progressivament a Plató i a Descartes, a Leonardo da Vinci i a Van Gogh, a Edison i a Madame Curie, a la Revolució Russa i la Revolució Industrial, a la Inquisició i al Renaixement, al Romànic i al Modernisme... La fascinació inicial i no perduda, s'havia enriquit amb un sentiment que ara sóc capaç d'etiquetar com *immensitat*, el qual em provocava una profunda

emoció. En aquell moment (ja tenia setze, disset, divuit anys) la percepció era la d'haver decantat una cortina i haver entrellucat un paisatge meravellós que estava allà, a la meva disposició, perquè ser gaudit, estudiat, llegit, caminat.

La passió em va dur, finalment, a fer els estudis de Belles Arts compartint-los amb estudis de Filosofia i, més tard, de fotografia. Per aquelles ironies de la vida, va resultar ser que estava molt dotada pel dibuix i l'escultura i més encara per la pintura. Vaig guanyar alguns premis, em van vaticinar un futur esplendorós com a pintora, però jo volia ser escriptora i com que d'escriure no en sabia m'hi vaig haver de preparar. El recorregut fet fins a arribar-hi, però, no forma part del tema que ara ens ocupa i al qual, crec que ja és el moment d'entrar-hi.

Suposo que aquesta breu introducció és suficient per deixar en evidència com va arribar a influir-me la lectura; per tant, a l'hora d'analitzar i d'intentar respondre a qüestions com la que proposa aquesta xerrada, no puc sostraure-m'hi ni tampoc evitar de remetre-m'hi a la recerca de referents.

El foment a la lectura. Bé, quan vaig començar a participar, com a escriptora, en activitats d'aquest caire —mitjans la dècada dels vuitanta—, el meu entusiasme en fomentar la lectura anava paral·lel amb l'entusiasme que hi posava en escriure i en continuar llegint. Vaig participar, tinc la impressió, que en tot el que es feia arreu l'Estat Espanyol. I fos xerrada, conferència, taula rodona o debat, fos en una escola, presó de joves, centre cultural o universitat, la meva postura era clara i rotunda: **Sí! S'ha de fomentar la lectura!** I aportava als mestres i als professors el que podia: idees, tallers, jocs, el que fos per tal d'engrescar la canalla i els joves, d'enganxar-los a la lectura.

La meva postura, però, ha anat evolucionant en el transcurs d'aquest temps en proporció a la mateixa evolució que ha fet el context —l'àmbit editorial i l'àmbit educatiu— on hi ha hagut canvis importants. El més destacat, amb relació al tema que ens ocupa, és que fa vint anys l'editor estava desvinculat de l'àmbit pedagògic, en conseqüència, el criteri pel qual decidia la publicació o no d'una obra era l'estrictament literari, és a dir, bevia de les fonts tradicionalment relacionades amb el que s'entén per **literatura** (i és precisament per considerar-la substantiva que va iniciar-se aquesta activitat). Vint anys després, és a dir, ara, l'editor del llibre per a infants i joves, està, majoritàriament, vinculat a l'Ensenyament o a Pedagogia. Aquest canvi d'orientació ha conduït a un canvi profund en els continguts dels llibres que s'adrecen a petits i a joves. La forma és la mateixa, però l'essència ja no és la literària, sinó el conjunt d'elements pedagògics i formatius que actualment s'estimen els adients. I, el que sembla més important, ha de servir per a les pautes lectores determinades en els eixos transversals d'aplicació obligatòria en Primària i Secundària.

Aquesta transformació va tenir per a mi una primera conseqüència: l'any 92 vaig decidir deixar d'escriure per a petits i joves; i més recentment, una segona: vaig començar a reelaborar la meva reflexió entorn de la proposta inicial, però afegint un parell de preguntes: «Fomentar la lectura, **per què?**» i «Fomentar **quina** lectura?»

Es dóna la circumstància que el resultat de la meva reflexió ja vaig concretar-la fa un parell de mesos, quan un alt càrrec del Ministerio de Cultura, Educación y Deporte, del Govern Espanyol, em va demanar —per considerar-me persona autoritzada en aquest àmbit—, una anàlisi de la Ley de Calidad de la Educación, fent èmfasi amb què fes especial atenció a les propostes que presenta la Llei per al foment de la lectura, per a la qual, com ja sabeu, hi ha prevista una inversió de 53m€ i planificades 47 activitats.

Em vaig reunir amb els membres del meu equip d'Aula de Lletres i vam dedicar unes quantes sessions a la tasca encomanada fins que vam redactar l'informe, part del qual, el que fa referència al foment de la lectura, he traduït per transmetre'l a continuació.

L'esforç important que s'aspira portar a terme tal com s'expressa a l'annex REFORMA EDUCATIVA, QÜESTIONS D'ESPECIAL INTERÈS SOBRE EL PROJECTE DE LLEI DE QUALITAT DE L'EDUCACIÓ, apartat «Quines mesures s'adopten per al foment de la lectura?» pot no donar el rendiment esperat, malgrat la inversió de 53m€ i les 47 activitats, per diverses raons, de les quals destaquen:

1. Les publicacions destinades a nens i joves estan sotmeses a una estricta censura per qüestions pedagògiques. L'editor, que en la majoria de casos procedeix de l'àmbit educatiu, sotmet el seu criteri a l'assessor pedagògic el qual és qui en decideix o no, la publicació.
2. El criteri per a publicar —que s'ha anat accentuant al llarg de la darrera dècada—, és que l'obra reuneixi els elements que es consideren políticament correctes, didàctics i d'acord amb les actuals normatives i convencions relatives a la salut, la higiene, la sanitat i la correcció en totes les seves formes. Sota aquests criteris, *L'illa del tresor*, per posar un exemple, mai no s'hauria publicat.
3. Per aquesta raó és difícil dur a terme la vella aspiració que els nens entrin en el món de la literatura i ampliïn els seus horitzons mitjançant la lectura, perquè la majoria dels contes i les novel·les que llegeixen són només una prolongació dels llibres de llengua.
4. La informació subliminar subjacent en el fons de la majoria dels llibres adreçats als nens i als joves solen destil·lar maniqueisme i

dirigisme; la presentació dels valors és sovint tendenciosa i el reflex de la realitat, moltes vegades enganyosa.

5. Els personatges —nens i joves— no mostren elements d'identificació vàlids per als joves lectors i distorsionen la realitat. Són nens i joves passats pel filtre dels adults, per la qual cosa moltes vegades són utilitzats com a portaveus de les seves aspiracions i, en un grau perillosament alt, de les frustracions i queixes dels adults.
6. Els valors tradicionals són presentats com en èpoques passades, però ara des de la visió oposada, de manera que es manté la polaritat bo/dolent, correcte/incorrecte. Aquesta aportació subliminar, col·lideix frontalment amb l'aspiració reflectida en el punt j) de l'article 22, capítol 4 de l'Educació Secundària: «Apreciar, gaudir i respectar la creació artística; identificar i analitzar críticament els missatges explícits i implícits que conté el llenguatge de les diferents manifestacions artístiques?». La pregunta és ¿com s'ensenyarà a analitzar críticament a nens que des de la seva infància han vist el món dividit en bons i dolents, i han après sota la consigna que l'error està penalitzat i sota el criteri únic de correcte/incorrecte?
7. Les distorsions i les manipulacions, així com el filtre gairebé vitalici de la presència de l'adult a través del personatge nen/jove produeixen en el jove lector una sensació d'irrealitat i de distanciament dels seus propis problemes, motivacions i aspiracions que el porta, quan acaba o abandona l'escolaritat, a oblidar-se dels llibres. Això és natural: poc l'han acompanyat o bé, quan es fa gran, es diu a ell mateix: «llegir és per a nens, no té res a veure amb la realitat».

8. El tractament que té l'estudi de la llengua, especificat en punts anteriors, pren significat complet en la dificultat i l'apatia del nen i del jove envers la lectura. Llegeixen sense entendre. Llegeixen sense relacionar.
9. L'obligatorietat de llegir és el pitjor estímul cap a la lectura. Llegir és un plaer, però, què succeeix quan és obligat? Els agradaria la pizza als nens si cada vegada que en mengessin un tall haguessin d'omplir una fitxa amb els ingredients que la componen?
10. L'esforç realitzat en la darrera dècada per mestres, editorials, entitats culturals i autors en activitats de potenciació a la lectura en totes les Comunitats, no s'ha vist reflectit en les enquestes sobre hàbits lectors. ¿S'han tingut en compte o en tindran en compte aquests resultats?
11. Potenciar els hàbits de lectura, millorar la xarxa de biblioteques, enfortir les campanyes de comunicació i col·laborar amb les activitats de fundacions i entitats vinculades al sector del llibre, com recull l'annex citat a l'inici d'aquest apartat són bones iniciatives, però tot plegat per oferir-los, quines lectures? Manuals del bon comportament? Rèpliques camuflades dels *Llibres de nens sants*? ¿Adaptacions infantils de les campanyes per a la tolerància, la integració, la solidaritat? ¿Versions actuals del Domund o *La cabanya de l'oncle Tom*? ¿Es rastrejarà entre tot plegat per trobar literatura (que n'hi ha) ¿Serà acceptada per la comunitat educativa (si es troba) o s'hi oposarà escandalitzada?

POSSIBLES SOLUCIONS

Respondre's a les preguntes plantejades amb sinceritat, ja suposa disposar d'un primer llistat de solucions. Perquè després de l'èxit de

Harry Potter —tres-centes pàgines de lectura no obligatòria i que s'aconsella entre els mateixos nens boca a boca—, qualsevol acció destinada a fomentar la lectura passa per la revisió i l'anàlisi a fons dels punts citats i adequar-los a l'objectiu previst des de la realitat.

Bé, aquest és un informe elaborat des d'una perspectiva molt documentada i rigorosa, i que vam acompanyar d'un parell de mostres que també adjunto a aquest document que posteriorment lliuraré a la Fundació Bromera, tal com m'han demanat.

Us puc assegurar que totes i cadascuna de les afirmacions contingudes en el present informe estan documentades i no responen a cap intenció d'exagerar. Com a mostra de la «censura» existent en l'àmbit editorial, us puc explicar que encara no fa un mes a un company de professió, l'escriptor Josep Gòrriz, li van censurar un passatge d'una història dirigida als menuts, en la qual el personatge, una nena, anant pel bosc agafava maduixes. I això, li van dir, no podia ser, perquè no podia rentar-les, en conseqüència, no era higiènicament correcte, contraposava les normes actuals relatives a la sanitat.

La translació, doncs, del conjunt de normatives de salut, d'higiene, de comportament correcte, etc., a la majoria dels llibres que llegeixen els nens i els joves han acabat configurant un perfil de personatges híbrids. Són nens i adolescents tècnicament purs; nens i adolescents que no diuen paraulotes, que es renten polidament les mans i les dents després dels àpats, que protesten una mica, només una mica, i que si tenen un mal pensament vers companys, amics o familiars, ràpidament se'n penedeixen. Són nens i adolescents que els preocupa el medi ambient, són tolerants, no racistes, prefereixen la natura a la televisió...

Són nens i adolescents que no existeixen; o sí, però només en l'imaginari idealista dels adults. Són nens i adolescents que no

permeten cap mena d'identificació amb els joves lectors. Són personatges utòpics inserits en una literatura virtual.

Quaranta-cinc anys després de les elucubracions que em feia sobre la mentida en què vivien els adults, sé que no era una mentida, sinó que creien que la foscor de la seva realitat, era la realitat present i futura. Crec que ara coincideixen factors molt similars, perquè en essència estem fent el mateix: abans ens feien llegir històries de nens sants i ara fem llegir històries de nens políticament correctes. On es recomanava la vigilància de les virtuts cristianes, ara hi ha la vigilància de les virtuts socials. I si abans era pecat masturbar-se o tenir pensaments impurs, ara ho és fumar o tenir pensaments negatius contra l'amic, el company o el germà.

Hi ha una gran diferència, però. Els nens i les nenes d'aquella època podíem cantar el *Cara al sol*, memoritzar la llista dels Reis Gots i de la taula de multiplicar, anar a missa els diumenges i resar el rosari, però quan s'acabava l'obligació ens podíem refugiar en la devoció. Així ens retrobàvem amb Tom Sayer, Guillermo el Travieso, el Capitán Trueno, el Capitán Tormena, David Cooperfield, Zane Gray o... personatges tots ells molt políticament incorrectes, però que sovint transgredien les normes, ho sabien i n'assumien les conseqüències, i nosaltres vivíem amb ells les seves històries, rebíem els seus càstigs i ens gratificàvem amb els seus esforçats èxits. Apreníem que el món era ple de paranys i de riscos, de mort i de sang, però si un amic, era amic de debò, t'hi podies lliurar a ulls clucs. Era *el món*, amb tota la seva càrrega de misèries i de grandeses, fet a la mida dels adults on nosaltres, els adolescents, sense veu ni vot, ens hi incorporàvem a mesura que teníem l'edat i res no ens venia de nou. Perquè no hi havia grans diferències entre allò que havíem viscut, el que havíem llegit i allò que ens trobàvem. Érem uns adolescents enganyats en molts sentits, però en aquest punt concretament, no.

Jo ara em pregunto: on es refugien els nens i els joves d'ara? Suposo que la resposta és òbvia: els més petits en els jocs d'ordinadors i la televisió, i els adolescents resistint difícilment l'atracció del porro i de l'èxtasi, perquè, per moltes campanyes antidrogues que es facin, per alguna banda s'han d'identificar amb l'aventura, amb el risc, amb el perill; d'alguna manera s'han de posar a prova, temptejar els seus límits i enfrontar-se amb l'autoritat. Forma part del seu procés de creixement i de maduració, això ho sabem tots.

La pregunta que ara se'm genera és: si ho sabem tots, per què els donem models desvirtuats i, a la vegada, models de responsabilitats que encara no els pertoca? Sota quin criteri social intentem fer-los creure que són els reis del mambo i alhora els neguem la possibilitat de tenir models políticament incorrectes amb els quals identificar-se i saber que un té tot el dret a equivocar-se, a blasmar a tort i a dret, a dir-se que odia el pare, la mare, els germans, a maleir els mestres, a menjar totes les móres del bosc que li vinguin de gust sense rentar-les, i no per això sentir-se profundament culpable, o creure's un monstre. Té dret a saber que tot aquest garbuix de sentiments forma part de la nostra condició humana i no és cap vergonya ni res menyspreable.

Per les raons exposades, la conclusió a la qual arribo, doncs, és repetir-me de nou: Fomentar la lectura, **per què?** I **quina** lectura?

Però automàticament se'm generen més preguntes:

Si fomentar la lectura a la pràctica es tradueix, sense eufemismes agradables, en forçar a llegir, és córrer el risc d'avortar el que potser arribaria a esdevenir una passió per passar a ser una insulsa obligació. I una passió obligada és una mentida amb desodorant.

I **per què** fomentar-la? La literatura porta implícita la transgressió. Com podem fer-la casar amb els criteris actuals?

I **quina** lectura? Si és una continuïtat dels manuals del comportament correcte, de convivència, d'higiene i de salut, ja no és literatura, per tant, per què s'ha de fomentar?

No ho sé. Jo, sincerament us dic que no sé com es pot viure sense la literatura, sense llegir, en conseqüència, sense referents, sense pistes per les quals guiar-se, sense beneficiar-se de l'experiència d'altres que ja han caminat els mateixos camins. L'únic que se m'acut, potser perquè m'ajuda a entendre el moment actual, és que cada dia anem fent com si tot fos nou, cada dia inventem la sopa d'all. Com a persona i com escriptora m'impresiona que visquem d'esquenes o, encara pitjor, que visquem ignorant l'acumulatiu que portem fet com a col·lectiu humà, i que semblen tan incapaços de relacionar els fets del present amb els del passat i d'extraure'n conclusions que ens permetrien entendre i avançar.

Per a mi aquesta és la conseqüència de no llegir. Per tant, l'únic que puc dir és que crec que la interpretació que s'ha fet majoritàriament de l'èxit de Harry Potter, atribuint-lo a raons de màrqueting i de poder econòmic per part de l'editorial, ha deixat en evidència l'abisme existent entre l'àmbit educatiu i l'àmbit literari tradicional.

La narrativa de Harry Potter, des d'una perspectiva literària, entronca amb la narrativa d'aventura de tots els temps. Està ben seqüenciada i ben explicada, conté els ingredients que fan que una història sigui emocionant i es vincula amb el jove lector, tant per raons d'interès personal com per raons emocionals. No m'ha estranyat gens l'èxit que ha tingut. Ha encès passions i ben segur haurà plantat la llavor a futurs escriptors, que algun dia, molt possiblement decantaran la cortina per

descobrir que la realitat comuna és molt més ampla i gran del que els adults actuals li sabem explicar.

Res més. Us dono les gràcies per la vostra atenció. Ara m'agradaria obrir un torn de preguntes que amb molt de gust miraré de respondre.

Mercè Company

Xàtiva, 10 d'abril de 2003